

Το Κρυφό Σχολειό: Μύθος ή Πραγματικότητα;

Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος

Αντίβαρο, Μάρτιος 2007

«Στην διάρκεια της τουρκοκρατίας η Εκκλησία κατόρθωσε να επιβιώσει. Και όσο η Εκκλησία επεβίωνε, το Έθνος δεν μπορούσε να πεθάνει». (Στήβεν Ράνσιμαν)

Λέγονται και γράφονται κατά καιρούς διάφορα σχετικά με το «Κρυφό Σχολειό» της Τουρκοκρατίας. Ορισμένοι επιχειρήσαν και επιχειρούν να αμφισβητήσουν την ύπαρξή του, να κλονίσουν μια πεποίθηση στερεά ριζωμένη στην συνείδηση του λαού μας. Και είναι προφανές ότι οι περισσότεροι από τους αμφισβητίες –αν όχι όλοι- έχουν ως στόχο την βαθύτερη αμφισβήτηση του ρόλου και της προσφοράς της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας κατά την περίοδο της μακραίωνος δουλείας του γένους από τον οθωμανικό ζυγό. Θεωρούμε, λοιπόν χρήσιμο να καταθέσουμε ορισμένα στοιχεία και να ξεκαθαρίσουμε μερικές ασάφειες που ίσως προκαλούν απορίες.

Το σπουδαιότερο επιχείρημα των αρνητών του «Κρυφού Σχολειού» είναι το εξής : «Οι Οθωμανοί Τούρκοι υπήρξαν ανεκτικοί στα θέματα Πίστεως και Παιδείας. Αφού, λοιπόν, δεν καταδίωκαν την εκπαίδευση των Ελλήνων και γενικότερα των Ορθοδόξων υπηκόων τους (Ρούμμιλλέτ= Το Γένος των Ρωμηών), τότε γιατί χρειάζονταν Κρυφά Σχολεία στους νάρθηκες των Ναών και των Μοναστηριών;». Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι η εξής : Ναι, μεν, για λόγους θρησκευτικούς και διοικητικούς οι Οθωμανοί Σουλτάνοι παρεχώρησαν προνόμια και έδειξαν ένα βαθμό ανοχής προς τους Ρωμηούς υπηκόους τους, όμως υπήρξαν περίοδοι και περιοχές, στις οποίες δεν τηρήθηκαν οι υποσχέσεις αυτές. Δεν μπορούμε να ομιλούμε για μια ενιαία τουρκοκρατία στον χρόνο και τον χώρο. Υπήρχε διαφορετική (πιο καταπιεστική) μεταχείριση των υποδούλων κατά τους πρώτους αιώνες και διαφορετική στο δεύτερο ήμισυ της Τουρκοκρατίας με την επικράτηση μετριοπαθεστέρων απόψεων. Αλλά και κατά τόπους η εφαρμογή των σουλτανικών αποφάσεων και των δικαιωμάτων των υποδούλων υπέκειτο στην βούληση, στις ιδιορρυθμίες, στο βαθμό θρησκευτικού φανατισμού και γενικά στην προσωπικότητα του τοπικού Οθωμανού ηγεμόνος. Σε μια αχανή αυτοκρατορία και μάλιστα υπό τις συνθήκες διοικήσεως και επικοινωνίας της εποχής εκείνης, η αυθαιρεσία των τοπικών μπέηδων και πασάδων ήταν φαινόμενο σύνηθες. Δεν είχαμε, λοιπόν, ομοιόμορφη εφαρμογή των θεμελιωδών αποφάσεων περί θρησκείας και παιδείας των Ορθοδόξων Ελλήνων. Οι αποφάσεις αυτές καταστρατηγήθηκαν ή αλλοιώθηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους και σε διάφορες επαρχίες και τοπικές διοικήσεις (βιλαέτια). Δεν υπήρξε ενιαία τουρκοκρατία, αλλά ποικίλες μορφές της, αναλόγως εποχής και περιοχής.

Οι δύο πρώτοι αιώνες υπήρξαν πολύ δύσκολοι και μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνας δεν μπορούμε να ομιλούμε για δυνατότητα ακώλυτης ασκήσεως των θρησκευτικών και εκπαιδευτικών ελευθεριών. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι ο Σουλτάνος Σελήμ Α' στις αρχές του 16ου αιώνας εξεδήλωνε δημοσίως το μίσος του προς τους Χριστιανούς και την άποψή του περί βιαίου εξισλαμισμού όλων των μη μουσουλμάνων. Το 1537 ο Σουλεϊμάν Α' εξέδωσε διαταγή που ζητούσε να εκτελεστεί ως άπιστος οποιοσδήποτε αμφισβητούσε τα λόγια του προφήτη Μωάμεθ. Από τις αρχές του 16ου αιώνας γίνεται φανερό η αυξανόμενη επιρροή των φανατικών μουσουλμάνων στην Αυλή των Σουλτάνων, γεγονός που δυσκόλευε την υλοποίηση των προνομίων των Χριστιανών. Οι ζηλωτές αυτοί του φανατικού Ισλάμ εστράφησαν γενικά εναντίον κάθε μορφής εκπαίδευσως, που δεν ακολουθεί το Κοράνι. Υπό την επιρροή τους βρέθηκε ο σουλτάνος Μουράτ Δ' (1623-1640), ενώ οι οπαδοί της ίδιας ιδεολογίας επέτυχαν το 1711 να κατασχεθεί η βιβλιοθήκη του βεζύρη Τσορλουλού πασά και να απαγορευθεί η μελέτη επιστημονικών βιβλίων. Κατανοούμε, λοιπόν, ότι σε μια περίοδο κατά την οποία διώκονταν

ακόμη και μουσουλμάνοι εραστές της μορφώσεως, πόσο δύσκολο θα ήταν σε Χριστιανούς να διδάσκουν και να διδάσκονται ελευθέρως την πίστη, την ιστορία και την εθνική ταυτότητά τους. Σε τέτοιες σκοτεινές εποχές δημιουργήθηκε η ανάγκη για Κρυφά Σχολεία. Σε τέτοια δύσκολα χρόνια, για τα οποία ο Γάλλος Ιησουΐτης Richard (Ρισάρ) έγραψε στα μέσα του 17ου αιώνας : «Να σκεφθή κανείς ότι ουδέποτε από την εποχή του Νέρωνος, του Δομητιανού και του Διοκλητιανού έχει υποστή ο Χριστιανισμός διωγμούς σκληρότερους από αυτούς, που αντιμετωπίζει σήμερα η ανατολική Εκκλησία» (ίδη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, том. 10, Αθήνα 1974, σ. 150).

Από τα μέσα του 17ου αιώνας τα πράγματα σαφώς βελτιώνονται στον εκπαιδευτικό τομέα και οι υπόδοιοι Ρωμηοί αρχίζουν να ιδρύουν, υπό την αιγίδα της Εκκλησίας και με την βοήθεια των ξενιτεμένων και των ευεργετών, σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Σ' αυτά καλλιεργήθηκαν και τα ιερά γράμματα και η «θύραθεν παιδεία», η εγκυκλοπαιδική και επιστημονική κατάρτιση. Όμως δεν ήταν εύκολο κάτω από το σπαθί του δυνάστη να καλλιεργηθεί το εθνικό φρόνημα και η συνείδηση της ιστορικής συνέχια του Ελληνισμού. Στην περίοδο αυτή, την οποία ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' σε Υπόμνημά του (17/1/1879) χαρακτηρίζει «ως ανέσεως εποχή, καθ' ην ήρξατο υποφώσκουσα ελπίς βελτιώσεως», η λειτουργία Κρυφών Σχολειών ίσως περιορίσθηκε, δεν έπαυσε όμως τελείως. Διότι η κρυφή εκπαίδευση χρειαζόταν για εκείνα τα ειδικά μαθήματα που φούντωναν τον πόθο για την ελευθερία. Άλλωστε είπαμε ότι υπήρξαν και πολλές αυθαιρεσίες τοπικών Οθωμανών ηγεμονίσκων. Ο ιστορικός συγγραφέας Αθανάσιος Κομνηνός Υψηλάντης στο έργο του «Τα μετά την άλωσιν 1453-1789» (εγράφη τον 18ο αιώνα και εξεδόθη στην Κωνσταντινούπολη το 1870), αναφέρει ένα περιστατικό, το οποίο ο ίδιος τοποθετεί στον 18ο αιώνα. Στο παζάρι (αγορά) του Καΐρου είδε 30.000 κομμένες γλώσσες Ελλήνων, οι οποίοι επέμεναν να ομιλούν ελληνικά παρά την σχετική απαγόρευση των τοπικών αρχών. Σε μια εποχή που οι Οθωμανοί γενικά είχαν επιτρέψει ή ανεχθεί την δημόσια λειτουργία ελληνικών εκπαιδευτηρίων, ο τοπικός Οθωμανός ηγεμόνας της Αιγύπτου απαγόρευε την χρήση της ελληνικής επί ποινή αποκοπής της γλώσσας. 30.000 ηρωικοί Έλληνες αντέστησαν! Πώς όμως διετηρήθη η ελληνική γλώσσα κάτω από τέτοιες συνθήκες αν δεν υπήρχαν τα Κρυφά Σχολεία με το Ψαλτήρι και την Οκτάηχο και τα άλλα εκκλησιαστικά βιβλία; Πάντως και κατά τον 18ο αιώνα έχουμε περιόδους διωγμών. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά τα Ορλωφικά και τις αγριότητες των Τουρκαλβανών ο άγιος Κοσμάς διέκοψε τις περιοδίες του και κατέφυγε επί αρκετά έτη στο Άγιον Όρος!

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι τα Κρυφά Σχολεία ήταν απαραίτητα στους πρώτους δύο αιώνες της τουρκοκρατίας λόγω του κλίματος φόβου και τρόμου που επικρατούσε, στους δε επόμενους αιώνες, παρά την βελτίωση της οθωμανικής συμπεριφοράς, λειτούργησαν είτε για να δώσουν λύση απέναντι στην ανθελληνική και αντιχριστιανική τακτική ορισμένων Οθωμανών διοικητών, είτε για να διδάσκονται εκεί μαθήματα εθνικού φρονηματισμού με στόχο την εκπλήρωση των πόθων του Γένους.

Αποστομωτικό για τους αρνητές των «Κρυφών Σχολειών» και λίαν εύγλωπτο, διότι συνοψίζει τα όσα εκθέσαμε μέχρι τώρα, είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το βιβλίο του Γάλλου δημοσιογράφου Rene Rivaux «Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος», (ελλην. Έκδοση εκδ. Τροχαλία, Αθήναι α. χρ.). Ο Rivaux (Πυύ) περιηγήθηκε την Ήπειρο το 1913, ακριβώς μόλις τα εδάφη αυτά είχαν ελευθερωθεί από τον ελληνικό στρατό. Συνομιλώντας με Έλληνες Ηπειρώτες, οι οποίοι τότε για πρώτη φορά απηλλάγησαν από τον τουρκικό ζυγό, μαθαίνει έκπληκτος και τα εξής : «Κανένα βιβλίο τυπωμένο στην Αθήνα δεν γινόταν δεκτό στα σχολεία της Ηπείρου. Ήταν επιβεβλημένο να τα προμηθεύονται όλα από την Κωνσταντινούπολη. Η Ελληνική Ιστορία ήταν απαγορευμένη. Στην περίπτωση αυτή λειτουργούσαν πρόσθετα κρυφά μαθήματα, όπου χωρίς βιβλία, χωρίς τετράδια, ο νεαρός Ηπειρώτης μάθαινε για τη μητέρα Πατρίδα, διδασκόταν τον

Εθνικό της Ύμνο, τα ποιήματά της και τους ήρωές της. Οι μαθητές κρατούσαν στα χέρια τους την ζωή των δασκάλων τους. Μία ακριτομυθία, μια καταγγελία ήταν αρκετή. Δεν είναι συγκινητικό, αυτά τα διακόσια μικρά αγόρια και τα διακόσια πενήντα κοριτσάκια να δέχονται τις επιπλέον ώρες των μαθημάτων (στην ηλικία, που τόσο αγαπούν τα παιχνίδια), να συζητούν για την Ελλάδα και επιστρέφοντας στις οικογένειές τους με τα χείλη ραμμένα να κρατούν τον ενθουσιασμό μυστικό στην καρδιά;» (σελ. 126).

Το ντοκουμέντο αυτό, που προέρχεται από μαρτυρία ξένου περιηγητή, άρα ανεπηρέαστου από τα ιδεολογικά ρεύματα που επεκράτησαν στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωσή της, μας δείχνει ότι ακόμη και 5-6 χρόνια πριν από τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ακόμη και σε εποχή που λειτουργούσαν ελεύθερα τα ελληνικά σχολεία, υπήρχαν παράλληλα κρυφά σχολεία για να μεταδώσουν την αγωνιστικότητα και τον πόθο για ελευθερία. Να μεταφέρουν στα παιδιά το μήνυμα που τους διδάσκει ο Ιερέυς στο συγκινητικό ποίημα του Ιωάννη Πολέμη με τίτλο «Το Κρυφό Σχολειό» :

Μη σκιάζεστε στα σκότη!

Της λευτεριάς το φεγγοβόλο αστέρι

της νύχτας το ξημέρωμα θα φέρει!

Μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία έχουμε και από ένα εξόχως μαρτυρικό και ταλαιπωρημένο τμήμα του Ελληνισμού, την μεγαλόνησο Κύπρο. **Ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης Γαβριήλ Σαμπατακάκης** γράφει το 1921 για τις εξελίξεις στην ιδιαίτερη πατρίδα του :

«Η θαυμασία αυτή ανάπτυξις του εθνικού αισθήματος οφείλεται, προ παντός, εις τα Σχολεία, τον Τύπον και την Εκκλησίαν. Της ευκαιρίας της Αγγλικής κατοχής δραζάμενος ο Κυπριακός Λαός έσπευσεν, ως η διψασμένη έλαφος τρέχει δρομαία επί τας πηγάς των υδάτων, ούτω και ούτος προς τα νάματα της παιδείας. Και ηδύνατό τις να ίδη φιλοτιμouμένους τους πολίτας και τους χωρικούς να ιδρύωσι δι' ιδίων δαπανών σχολάς, να φροντίζωσι να διορίζωσι δάσκαλον τον καλύτερον μεταξύ αυτών. Ιδρύθη το Παγκύπριον Γυμνάσιον και αι λοιπαί των κεντρικών πόλεων σχολαί, αίτινες ήρξαντο να χαλκεύωσιν Έλληνας χαρακτήρας, να εξαποστέλλωσι διδασκάλους εις τα διάφορα χωρία, διδάσκοντας ουχί πλέον την Οκτώηχον, ουχί το ψαλτήριον, ουχί θρησκείαν, αν και ταύτα και αύτη ήσαν αναγκαία, αλλά τα ανδραγαθήματα των αρχαίων και νεοτέρων Ελλήνων ηρώων,... τας μαύρας της δουλείας ημέρας, και τέλος την ιδέαν της πατρίδος και της ελευθερίας...» (ίδη Κωστή Κοκκινόφτα, Κυκκώτικα Μελετήματα, τόμος Α', Λευκωσία 1997). Το κείμενο αυτό μας λέγει δυο σημαντικές αλήθειες! Πρώτον ότι οι Έλληνες της Κύπρου έσπευσαν να ανοίξουν σχολεία όλων των βαθμίδων μόνο όταν άρχισε η αγγλική κατοχή (1878 κ.ε.), προφανός διότι εφοβούντο ή δεν εμπιστεύονταν τους Τούρκους. Οργανωμένη Ελληνική παιδεία δεν υπήρξε επί Τουρκοκρατίας στην Κύπρο, με εξαίρεση τη σχολή της Μονής Κύκκου, που και αυτή λειτούργησε στα μέσα του 18ου αιώνας. Τι υπήρξε; Μας το λέγει σαφώς ο Κύπριος Ιερωμένος και αυτή είναι η δεύτερη σπουδαία αλήθεια : Διδασκαλία στοιχειωδών γνώσεων μέσω του Ψαλτηρίου και της Οκτωήχου, άρα που αλλού; Στα Μοναστήρια και στους Ναούς. Όταν, λοιπόν, οι Έλληνες μιας περιοχής φοβούνταν ή παρεμποδίζονταν να ανοίξουν δημοσίως σχολείο κατά την διάρκεια των «μαύρων της δουλείας χρόνων», κατέφευγαν στα «κολλυβογράμματα» του ιερέως ή του μοναχού. Ε, λοιπόν, αυτό ακριβώς ήταν το Κρυφό Σχολειό!

Ορισμένοι αρνητές του Κρυφού Σχολειού ισχυρίζονται ότι πρόκειται για μύθο και ερωτούν, γιατί δεν υπάρχουν κείμενα της εποχής της Τουρκοκρατίας, που να μαρτυρούν την ύπαρξη τέτοιων μυστικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στους κόλπους της Ορθόδοξου Εκκλησίας. Το ερώτημα είναι αφελές. Αφού επρόκειτο για κρυφή δραστηριότητα, η οποία εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους και επέσυρε δυσάρεστες συνέπειες, εάν ανεκαλύπτετο από

τους Τούρκους, θα ήταν εγκληματική ανοησία για οποιονδήποτε κληρικό να εκδώσει γραπτή (!) απόφαση περί Κρυφού Σχολείου, ή για οποιονδήποτε λόγιο να καταγράψει δημοσίως υπό τα όμματα των κατακτητών μια τέτοια δραστηριότητα. Όμως αμέσως μετά την απελευθέρωση και την ίδρυση του πρώτου Ελλαδικού κρατιδίου (1830 και εξής) πολλοί λόγιοι και ιστορικοί καταγράφουν την προφορική παράδοση που οι ίδιοι είχαν βιώσει ή τους είχε μεταδοθεί από γενεάς σε γενεά περί του Κρυφού Σχολείου. Το 1842 ο πρωτοπρεσβύτερος Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων στον επιμνημόσυνο λόγο, που εκφωνεί στην Αθήνα για τους ευεργέτες Ζωσιμάδες τονίζει : «... Άλλ' η Πανάγαθος Πρόνοια, καθώς εφώτιζε τας μαίας και εξωγοώνει κρυφίως τα άρρενα των Εβραίων, ωσαύτως διέταξε και ψυχάς ευσεβείς και φιλοθέους και ταύτας ούτε Αιγυπτίας, αλλ' ομογενείς και ομόφρονας, αίτινες εν ταπειναίς εκκλησίαις και απωκισμένοις μοναστηρίοις, και εν σχολαίς μικραίς και πενιχραίς, δια της Ιεράς διδασκαλίας, εμαίευν εις ζωήν τα πάτρια των αιχμαλώτων Ελλήνων φρονήματα».

Και αν ακόμη θεωρήσει κάποιος ότι ο κληρικός Οικονόμος υπερβάλλει, υπάρχει για τους πλέον δύσπιστους η καταγραφή των ιστορικών γεγονότων από τον Charles Tuckermann, τον πρώτο Αμερικανό Πρόξενο στην Αθήνα (1867-1874). Στο έργο του «Οι Έλληνες της σήμερον» (Ελληνική μετάφραση Αντωνίου Ζυγομαλά. Αθήνα 1877) ο Αμερικανός διπλωμάτης γράφει μεταξύ άλλων :

**«Φεγγαράκι μου λαμπρό
φέγγε μου να περπατώ,
να πηγαίνω στο σχολειό
να μαθαίνω γράμματα
του Θεού τα πράγματα.**

»Τοιούτον περίπου ήτο το άσμα, όπερ ετραγώδουν οι Ελληνόπαιδες, πορευόμενοι εν καιρώ νυκτός εις το σχολείον επί τουρκοκρατίας. Το άσμα τούτο είναι γνωστόν εις πάντα Έλληνα νυν ως και πρότερον, και οι πατέρες δεικνύοντες εις τα τέκνα των την σελήνην, επαναλαμβάνουσι τους στίχους τούτους, αφηγούμενοι αυτοίς πόσον τοις εχρησίμειυσεν αύτη κατά τους σκοτεινούς χρόνους της Οθωμανικής κυριαρχίας. Μη επιθυμούντες, έστω και κατ' ελάχιστον, να ερεθίσωσι τους δεσπότης αυτών δυναμένους να παρακλώσωσιν τας προς ιδίαν παιδευσιν προσπαθείας των, οι παίδες ουχί δε σπανίως και αυτοί οι πατέρες, εφοίτων δια νυκτός και κρύφα εις την οικίαν του διδασκάλου, όπως εξακολουθήσωσι τας σπουδάς των».

Προφανώς, ο Αμερικανός Πρόξενος καταγράφει την προφορική παράδοση, που είχε ακούσει από πολλούς συνομιλητές του στην ελεύθερη πλέον Ελλάδα, πολλοί εκ των οποίων είχαν πατέρα ή παππού, που εμαθήτευσε σε Κρυφό Σχολειό. Κι όμως τις μαρτυρίες του Tuckermann (Τάκερμαν), του Κωνσταντίνου Οικονόμου, του Νικολάου Δραγούμη και άλλων λογίων του 19ου αιώνας τις απορρίπτει σε πρόσφατο μελέτημά του ο κ. Άλκης Αγγέλου (Το κρυφό Σχολειό, χρονικό ενός μύθου, Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ», Αθήνα 1997), δογματίζοντας ότι όλοι αυτοί είναι επηρεασμένοι από έναν μύθο που καλλιέργησε η Εκκλησία και η συντηρητική ιδεολογία! Αλλά η γνώμη των ανθρώπων που έγραψαν τον 19ο αιώνα νε πρόσφατες και ζωντανές μαρτυρίες των γεγονότων της τουρκοκρατίας βαρύνει πολύ περισσότερο από έναν ιδεολογικά και αντιεκκλησιαστικά προκατειλημμένο συγγραφέα της εποχής μας, δηλαδή του τέλους του 20ου αιώνας. Το ενδιαφέρον μάλιστα είναι ότι ο κ. Αγγέλου επικαλείται ως κύριο αμφισβητία του Κρυφού Σχολείου τον γνωστό ιστοριοδίφη του 20ου αιώνας Γιάννη Βλαχογιάννη. Ο Βλαχογιάννης, όμως, είναι αντιφατική πηγή. Διότι σε κείμενό του, που δημοσιεύθηκε στη «Νέα Εστία», τεύχος ΛΔ', 1948, σ. 1110 με τίτλο «Καραϊσκάκης», αναφέρεται στο ποιήμα «Φεγγαράκι μου λαμπρό...» και δέχεται ότι «σ' όσα χωριά το μοναστήρι ήταν πολύ

μακριά, έπρεπε το παιδί να κινήσει με άλλα, και να τραβάει αξημέρωτα ανάμεσα σε άγριο λόγγο». Δηλαδή ακόμη και ο Βλαχογιάννης δέχεται την σύνδεση του άσματος με την εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στα μοναστήρια. Ο κ. Αγγέλου και άλλοι αμφισβητίες του «Κρυφού Σχολείου» κάνουν επιλεκτική και κατά βούληση χρήση των κειμένων. Εκεί που τους ταιριάζει ο τάδε συγγραφέας τον αναφέρουν, εκεί που δεν τους συμφέρει τον αποσιωπούν!

Μια αδιάψευστη μαρτυρία για την ύπαρξη του Κρυφού Σχολείου αποτελούν τα τοπωνύμια. Σε διάφορες γωνιές του Ελληνισμού διατηρείτε άσβεστη η παράδοση και ζωντανή η μνήμη ότι «κάποτε εδώ λειτουργούσε το Κρυφό Σχολείο». Ο ακούραστος ερευνητής Τάσος Γρισσόπουλος στο βιβλίο του «Σχολή Δημητσάνης» (Αθήναι 1962) αναφέρει ότι η λαϊκή παράδοση συνδέει το Κρυφό Σχολείο με την Ι. Μονή Φιλοσόφου της Δημητσάνης, με τη Μονή Στρατηγοπούλου ή Μονή Ντίλιου στο νησί των Ιωαννίνων, ενώ τοπωνύμιο Κρυφό Σχολείο υπάρχει και στην Ίο των Κυκλάδων στην παραλία του λιμένος, και μάλιστα κοντά σε σπήλαιο. Και επισημαίνει ο Γρισσόπουλος : «Ακριβώς τα λανθάνοντα, αλλά πάντοτε παρόντα στοιχεία ταύτα ανεύρεν εις την συνείδησιν του Έθνους ο Γύζης και εδημιούργησε τον περίφημο πίνακά του, το «Κρυφό Σχολείο» (σελ.26). Ο δε φιλόλογος και ιστορικός Σαράντος Καργάκος δηλώνει σχετικά στην εφημερίδα «Εξουσία» της 24/3/1998 : «Ότι είναι θρύλος δεν είναι ψέμα». Υποστηρίζει μάλιστα ότι στο χωριό Βέργοια Λακωνίας υπάρχουν δύο σημεία, που ο λαός ονομάζει «Κρυφά Σχολεία». Και συμπληρώνει : «Δεν είναι δυνατόν ένας ολόκληρος λαός να ψεύδεται». Στην Κρήτη επίσης υπάρχει ζωντανή ανάμνηση του Κρυφού Σχολείου στις Μονές Φανερωμένης, Τοπλού, Κρεμαστών, Καρδαμίτζας, Μεραμπέλλου κ.α.

Ορισμένοι αρνητές του «Κρυφού Σχολείου» προσπαθούν να αρνηθούν γενικότερα τη συμβολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας στη διατήρηση του εθνικού αισθήματος των υποδούλων. Τους διαψεύδουν όμως τα γεγονότα και οι πηγές. Ο Γάλλος περιηγητής και πολιτικός Victor Bergerd στο βιβλίο του «Τουρκία και Ελληνισμός – Οδοιπορικό στη Μακεδονία» (ελλην. Έκδοση Τροχαλία, Αθήναι 1987) γράφει ότι στην Απάλεια της Μικράς Ασίας είδε το εξής φαινόμενο περί τα τέλη του 19ου αιώνας : «Μέσα στο Κάστρο οι χριστιανοί μιλούν μόνο τούρκικα και δηλώνουν Έλληνες. Απέξω οι μωαμεθανοί, απόγονοι των Τουρκομοραϊτών που στην διάρκεια της επανάστασης του 1821 έφυγαν από τη Μεθώνη και Κορώνη μιλούν μόνο ελληνικά». Οι χριστιανοί, λοιπόν, οι Ορθόδοξοι δήλωναν Έλληνες αν και είχαν χάσει την μητρική τους γλώσσα. Ακόμη και στη δύσκολη αυτή κατάσταση η Πίστη και η Εκκλησία διατηρούσαν την εθνική συνείδηση.

Ματαίως εξ άλλου προσπαθούν ορισμένοι να αρνηθούν την προσφορά της Εκκλησίας στην προετοιμασία και στην υλοποίηση των εθνικών οραματισμών και του Αγώνος. Τους διαψεύδουν οι πρωταγωνιστές των γεγονότων. Ο αγωνιστής Ιωάννης Μακρυγιάννης γράφει στα «Οράματα και Θάματα» (Αθήναι 1983, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, σελ. 163-4) : «Τ' άγια τα μοναστήρια, οπού έτρωγαν οι δυστυχισμένοι... από τους κόπους των Πατέρων, των Καλογήρων. Δεν ήταν Καπιτσίνιοι Δυτικοί, ήταν υπηρέτες των Μοναστηριών της Ορθοδοξίας. Δεν ήταν τεμπέληδες, δούλευαν και προσκυνούσαν (=λάτρευαν). Και εις τον αγώνα της πατρίδος σ' αυτά τα μοναστήρια γινόταν τα μυστικοσυμβούλια, συναζόταν τα ολίγα αναγκαία του πολέμου και εις τον πόλεμον θυσίαζαν και σκοτωνόταν αυτείοι, οι 'περέτες των μοναστηριών και των εκκλησιών. Τριάντα είναι μόνο με μένα οι σκοτωμένοι έξω εις τους πολέμους και εις το Κάστρο, το Νιόκαστρο και εις την Αθήναν».

Ένας άλλος δε σπουδαίος πολεμικός ηγέτης και αυτόπτης μάρτυς των γεγονότων της Παλιγγενεσίας, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, βεβαιώνει με το δικό του τρόπο την συμπαρατάξη του Κλήρου και του Λαού στις κρίσιμες για την Ανάσταση του Γένους στιγμές : «Πλησίον εις τον Ιερέα ήτον ο λαϊκός, καθήμενοι εις ένα σκαμνί, Πατριάρχης και τζομπάνης, ναύτης και

γραμματισμένος, ιατροί, κλεφτοκαπεταναίοι, προεστοί και έμποροι» (Διήγησις συμβάντων ελληνικής φυλής, εκδ. Πάπυρος, Αθήναι, σελ. 29).

Τέλος αξίζει να τονισθεί ότι η Εκκλησία ήσκησε τα εκπαιδευτικά της καθήκοντα όχι μόνον υπό τον Οθωμανικό ζυγό, αλλά και κάτω από άλλους κατακτητές ελληνικών τόπων. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι στα Επτάνησα επί ενετοκρατίας Ορθόδοξοι κληρικοί και «νοδάριοι» (συμβολαιογράφοι) δίδασκαν γράμματα και έπλαθαν τους ελάχιστους γραμματιζόμενους της εποχής.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία μας φρόντιζε επί τουρκοκρατίας να τονώνει το εθνικό συναίσθημα των ελληνοπαίδων ακόμη και με την προβολή ορισμένων αρχαίων προγόνων μέσω της αιοιογραφίας. Ο τεκμηριωμένος και έγκυρος ιστορικός του Νέου Ελληνισμού Απόστολος Βακαλόπουλος γράφει σχετικά : «Οι νάρθηκες – σχολεία, λοιπόν, των εκκλησιών ήταν οι πιο κατάλληλοι τόποι, όπου θα ταίριαζε να ζωγραφηθούν ανάμεσα στους χριστιανούς αγίους οι μορφές των μεγάλων ειδωλολατρικών σοφών, προδρόμων του χριστιανισμού, συνήθεια παλιά βυζαντινή... Άραγε η τόνωση της παλιάς αυτής συνήθειας κατά τους αιώνες της τουρκοκρατίας οφείλεται σε μια λατρεία των ένδοξων προγόνων από τους ξεπεσμένους επιγόνους, σ' ένα ρευστό και αδιαμόρφωτο ακόμη εθνικό κίνητρο;» (Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, έκδοση Β', τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1976).

Μόνον όσοι αγνοούν ή διαστρεβλώνουν σκοπίμως τις ιστορικές πηγές και τα γεγονότα του νεοελληνικού βίου αμφισβητούν τον εθνικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό ρόλο της Εκκλησίας μας. Και μέσα σ' αυτήν την γενικότερη αμφισβήτηση εντάσσεται και η άρνηση του Κρυφού Σχολείου. Η Εκκλησία μας, η Ορθόδοξη Εκκλησία, δεν χρειάζεται το ψέμα, διότι έχει δώσει αίμα. Ούτε της χρειάζεται ο ΜΥΘΟΣ, διότι μπορεί και προβάλλει ΗΘΟΣ: Το ελληνορθόδοξο ΗΘΟΣ, το οποίο αποτελεί πνευματικό εξοπλισμό απαραίτητο και για την πορεία του Γένους προς τον 21ο αιώνα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

A. ΗΣΑΝ ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΣΟ ΑΝΕΚΤΙΚΟΙ;

Επειδή αυτοί που ισχυρίζονται ότι το Κρυφό Σχολείο ήταν μύθος παρουσιάζουν συνήθως ρόδινη την εικόνα της Παιδείας και της ζωής γενικότερα κατά την τουρκοκρατία, παραθέτουμε ενδεικτικά αδιάψευτες ιστορικές πηγές που μιλούν για το εντελώς αντίθετο :

«Ορώ δε νυν μετοικήσαντα πάντα τα αγαθά από των ελληνικών τόπων και οικήσαντα εν υμίν, ή τε σοφία και αι των μαθημάτων επιστήμαι, αι τέχναι αι άριστοι, η ευγένεια, ο πλούτος, η παιδείυσις και ο λοιπός των χαρίτων χορός. Ελληνικών δε χαρίτων το κλέος βαρύς ώλεσεν αιών» (γράφει ο Θεόδωρος Ζυγομαλάς τον 16ο αιώνα προς τον Γερμανό ελληνοιστή Μαρτίνο Κρούσιο. Ίδε το βιβλίο του Κρουσίου *Turkograecia*, σελ. 94).

«Κάθε μέρα βλέπει κανείς εξισλαμισμούς στην Κόρινθο και οι κάτοικοι της πόλεως ή αν θέλετε του χωριού είναι σήμερα οι μισοί Οθωμανοί. Μας διηγήθηκαν ακόμη, ανάμεσα στ' άλλα, πως τρεις παπάδες τον περασμένο χρόνο τούρκεψαν» (J. Spon, *Voyage d' Italie et du Levant*, Lyon 1688, τομ. Β', σελ. 303).

Οι νάρθηκες των Εκκλησιών εχρησίμευον εις τα σχολεία των παίδων διδασκομένων βαναύσως πως τα κοινά λεγόμενα γράμματα υπό των ιερέων αυτών. Κατά δε τα τέλη του παρελθόντος αιώνος συνεστήθησαν μεν ελληνικά σχολεία εν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κυδωνίαις, Ιωαννίνοις, Χίω, αλλά ταύτα δεν διήρκεσαν επί πολύ, διότι η τουρκική εξουσία, ραδιουργούμενη υπό των Ιησουιτών, κατάστρεψαν αυτά...» (Χρήστου Βυζαντίου, *Ιστορία των κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν εκστρατειών και μαχών ων συμμετέσχεν ο τακτικός στρατός από του 1821 μέχρι του 1833. Απομνημονεύματα Αγωνιστών του 1821*, εκδ. Τσουκαλά, σελ. 14).

«Εκ των πολλών της Ανατολής χωρών, αίτινες επέπρωτο να καταπλακώθωσιν υπό την βαρείαν πλάκα της βαρβαρότητος και της αποξενώσεως παντός εθνικού χρήματος, πρωτίστως έλαβε δυστυχίαν να είναι η Μικρά Ασία ως πρωιμότερον απολέσασα την προγονικήν γλώσσαν και τα παρεπόμενα αυτή εθνικά αγαθά. Ακόμη και περί τα μέσα του ΙΗ' αιώνος (1750) ουδαμού της Μικράς Ασίας υπήρχον σχολεία εκτός της Σμύρνης και της Καισαρείας. Πανταχού της Μικράς Ασίας γενική υπήρχεν αμάθεια και άγνοια των εν τοις ναοίς αναγιγνωσκομένων, άπερ κατά πατροπαράδοτον μόνον συνήθεια ήσαν εν χρήσει» (Δανιήλογλου, Πρόδρομοι της Αναγεννήσεως, Κωνσταντινούπολις 1865, σελ. 2-3).

«Εις τέτοιαν κακήν τύχην κατήντησε το παλαί ποτέ μακαριστόν γένος ημών των Γραικών, ότι μόλις ευρίσκεται τώρα διδάσκαλος όπου να' ναι ικανός να διδάσκη τους νέους καν την γραμματικήν τέχνην (Νικόλαος Σοφιανός στον επίλογο της Γραμματικής του – 1544).

«Δεν βλέπετε οπού αγρίεψε το γένος μας από την αμάθειαν και εγίναμε ως Θηρία»;

(Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Διδαχές).

B. Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Και σαν αυθεντική μαρτυρία της ιστορικότητας του κρυφού σχολείου φυλάω την μαρτυρία του Νικολάου Δραγούμη, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Πανδώρα» του μηνός Ιανουαρίου 1855 (τόμος Ε', σελ. 450 κ.ε.), όπου γράφει για τον πατέρα Μάρκο (1770-1854) ότι: «ως εάν έφερε μεγαλόσταυρον εις τον λαιμόν και ταινίαν εγκάρσιον εις το στήθος, εκαυχάτο πάντοτε ο πατήρ μου ότι εδάρη υπό του οθωμανού χάριν των ελληνικών γραμμάτων».

Και προσθέτει ο Νικόλαος Δραγούμης : «Ουχί μόνον κοπιώντες, αλλά και κινδυνεύοντες εσπούδαζον οι πατέρες ημών γράμματα. Έκαστος των Τούρκων και ο έσχατος, ως γνωστόν, είχε το δικαίωμα να τυρανεύει, να φορολογεί και να φονεύει τους οπαδούς του Χριστού. Επειδή δε τα σχολεία διήγειραν τας υποψίας αυτών και κατέστρεφον παντοιοτρόπως, και διδάσκαλοι και μαθηταί εσοφίζοντο παντοίους επίσης τρόπους δια να αποφεύγωσιν την οργήν των. Και οσάκις συνήρχοντο εις το σχολείον, εις εξ αυτών ιστάμενος πλησίον του παραθύρου ως κατάσκοπος έστρεφεν ανήσυχος πανταχού το βλέμμα και έδιδεν προς τους άλλους την είδησιν ότι έβλεπεν οθωμανόν ερχόμενον μακρόθεν...» (Κωνσταντίνου Γανωτή, φιλολόγου : «Το Κρυφό Σχολείο και ποιους ενοχλεί», περιοδικό ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ, Αγ. Νικόλαος Κρήτης, σελ. 1224).

Γ. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

«Στον Άγιο Ιωάννη Μυλοποτάμου έζησε κι έδρασε κατά την πρώτη 50ετία της τουρκικής κατάκτησης του νησιού (17ος αιών) ένας ανώτερος αξιωματικός των γενιτσάρων ο Χουσεΐν Μπέης, που ήλθε κι εγκαταστάθηκε εδώ από την Κωνσταντινούπολη. Ο Τούρκος αυτός άρχοντας ήταν ελληνικής καταγωγής και κρυπτοχριστιανός. Παντρεύτηκε μια ελληνίδα σκλάβα του, την οποία εξαγόρασε αντί 100 παράδων. Ο γιος του Μουσταφά Χατζη-Χασάν Ογλού διδάχθηκε τα ελληνικά γράμματα από τους μοναχούς της Μονής Δισκουρίου Μυλοποτάμου.

Δεν μπορεί, φαντάζομαι, να ισχυρισθεί κανείς ότι ένα τουρκόπουλο θα πήγαινε φανερά σ' ένα ελεύθερο και δημόσιο ελληνικό σχολείο, για να μάθει ελληνικά γράμματα! Πώς θα το ανέχονταν οι Τούρκοι κάτι τέτοιο;» (Γιάννη Χριστάκη: Το Κρυφό Σχολείο δε θάβεται, περιοδ. Εκπαιδευτικοί Προσανατολισμοί, Φθινόπωρο 1995).

«Αρκούμεθα λοιπόν στην εμπειρία, η οποία αφορά τον παππού μου. Καταγόταν από ένα μικρό ορεινό χωριό απομονωμένο αιώνες από τον υπόλοιπο κόσμο, ήταν παπάς και πέθανε σε πολύ μεγάλη ηλικία (νομίζω περνούσε τα ενενήντα) το 1952. Θα πρέπει δηλαδή να είχε γεννηθεί γύρω στο 1860. Ήξερε να γράφει και να διαβάζει άνετα. Φυσικά δεν είχε φοιτήσει σε

κανονικό σχολείο γιατί οι Τούρκοι επέτρεψαν την μεν ίδρυσή τους μόλις το 1858, αλλά η οργάνωση, ευρύτερη διάδοση και λειτουργία των βράδυνε αισθητά, πραγματοποιηθείσα σταδιακά μετά το 1874. Στο δε χωριό του παππού ιδρύθηκε σχολείο το 1903.

Όταν δε (τελειόφοιτος Γυμνασίου εγώ), τον ρώτησα που έμαθε να γράφει και να διαβάζει και σε ποιο σχολείο εφοίτησε, μου απάντησε ότι πήγαινε στο «Κρυφό Σχολειό» της Καρδαμούτσας. Καρδαμούτσα για τους μη γνωρίζοντες είναι ένα μοναστήρι στο Βόρειο Μεραμπέλο, το οποίο ιδρύθηκε κατά την ενετοκρατία και πριν το 1617 κοντά στην Μονή Αρετίου. Και ενώ το Αρέτι ήταν ο οικονομικοδιοικητικός παράγοντας της περιοχής, έχοντας ενσωματώσει (δορυφοροποιήσει) όλα τα γύρω μοναστήρια, η Καρδαμούτσα (οι μοναχοί της ήσαν οι πιο μορφωμένοι) που δεν απορροφήθηκε ποτέ από το Αρέτι, αποτελούσε την «πνευματική εστία» όπου μάθαιναν γράμματα...» (Επιστολή του συγγραφέως Γιώργου Πρατσίνη στο περιοδικό «Εκπαιδευτικοί Προσανατολισμοί», Φθινόπωρο 1995).

Δ. Η ΖΩΝΤΑΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

«Μετά την κατάκτηση του τόπου μας από τους Τούρκους και μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα, βαθύ πνευματικό σκοτάδι σκέπαζε όλες τις τουρκοκρατούμενες χώρες, φυσιολογικά και τον χώρο μας.

Την εποχή αυτή η παιδεία κατατρεγμένη από τον άγριο και βάρβαρο κατακτητή βρήκε άσυλο στα μοναστήρια και στους νάρθηκες των εκκλησιών. Ταπεινοί μοναχοί δίδασκαν τα ελληνόπουλα τα λίγα, αλλά τόσο απαραίτητα γράμματα, που περιορίζονταν στην ξερή ανάγνωση περικοπών από θρησκευτικά βιβλία, σε λίγη γραφή και αποστήθιση διαφόρων προσευχών. (Μονή Αρνάκου, Πολύτσανης) (Ομιλία του Βορειοηπειρώτη ελληνοδιδασκάλου Βασίλη Κουτσού, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «2000», Αργυρόκαστρο, Ιούνιος 1998).

Ε' ΤΟ ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΕΠΙ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στην εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» της 16.6.1998 δημοσιεύθηκε η ακόλουθη επιστολή, η οποία αναφέρεται στην λειτουργία «Κρυφών Σχολειών» στα Δωδεκάνησα και μετά την τουρκοκρατία, δηλαδή επί ιταλοκρατίας. Αξίζει να διαβασθεί, διότι καταδεικνύει ότι ο εθνικός ρόλος της Εκκλησίας μας δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο :

ΤΑ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΑ ΣΤΗΝ ΡΟΔΟ

«Με αφορμή τα όσα γράφονται στην στήλη της εφημερίδας σας για το «Κρυφό Σχολειό» της τουρκοκρατίας, θα μου επιτρέψετε συμπληρωματικά να αναφερθώ με συντομία, στο πότε και κατά ποιον τρόπο λειτούργησε κατά την φασιστική κατοχή η μορφή αυτή του σχολείου, στην επαρχία της Ρόδου. Το 1937, ο πολύς Ντε Βέκκι, τετράρχης του φασισμού και Γενικός Διοικητής Δωδεκανήσου, 1936-1940, έχοντας ελεύθερο το πεδίο και εκμεταλλευόμενος την ισχυροποίηση της Ιταλίας σε διεθνές επίπεδο, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, επιδίδεται συστηματικότερα στον εξιταλισμό των πάντων στη Δωδεκάνησο, αρχίζοντας από τον ευαίσθητο τομέα της Παιδείας. Και κατά τρόπον απροσχημάτιστο, τον Ιούλιο του έτους εκείνου, καταργεί με κυβερνητικό Διάταγμα το από αιώνων κρατούν εκπαιδευτικό καθεστώς. Όλα ανεξαιρέτως τα ελληνικά σχολεία της Δωδεκανήσου μετατράπηκαν σε ιταλικά και αντί των Δωδεκανησίων που παύθηκαν, ήρθαν φανατικοί Ιταλοί εκπαιδευτικοί, επιλεγμένοι από το φασιστικό καθεστώς.

»Μπροστά σε αυτή τη σκληρή πραγματικότητα έλαμψε η ελληνική επινοητικότητα, σε όλο της το μεγαλείο. Ο Μητροπολίτης Ρόδου Απόστολος Τρύφωνος δραστηριοποιείται ενεργότερα και εκμεταλλεύεται ορισμένες συγκυρίες. Επιδέξια και αθόρυβα αποσπά, το 1938, με νωπή ακόμη τη μελάνη της υπογραφής του Διατάγματος, που καθιέρωνε τη σκληρή φασιστική εκπαιδευτική πολιτική, τη συγκατάθεση του Τοποτηρητή του φασιστικού καθεστώτος στη Δωδεκάνησο, να διδάσκεται και στα παιδιά των χωριών το Θρησκευτικό μάθημα στις εκκλησίες

κάθε Κυριακή, με τη διευρυμένη μορφή του Κατηχητικού. Ας σημειωθεί ότι τα Κατηχητικά, μέσα στις εκκλησίες, στην πόλη της Ρόδου, λειτουργούσαν από το 1934, κατά τρόπον όμως υποτυπώδη. Το 1938 επεκτάθηκαν σε όλο το γεωγραφικό χώρο της επαρχίας Ρόδου.

»Η παραπάνω άδεια του Ντε Βέκκι για τα Κατηχητικά, δόθηκε με τον όρο, ότι το μάθημα θα γινόταν μέσα στην εκκλησία και θα χρησιμοποιούνταν ως δάσκαλοι, κληρικοί. Είναι η εποχή, που ο κάθε ιερωμένος στην ύπαιθρο, ή την πρωτεύουσα της Ρόδου, ανεξάρτητα από το βαθμό μόρφωσής του, πρόσφερε στους συγχωριανούς του, αλλά και στη διατήρηση των ιερών και οσίων υπηρεσίες ισάξιες των ιερωμένων του Γένους.

»Στα σκοτεινά εκείνα χρόνια διδάσκονταν τα Ροδιτόπουλα κάθε Κυριακή, μέσα στην εκκλησία, τα ελληνικά γράμματα, κάτω από το πρόσχημα των Θρησκευτικών. Παράλληλα με το Κατηχητικό, ιδρύθηκαν και Χορωδίες Βυζαντινής Μουσικής, που αποτέλεσαν κίνητρο, όχι μόνο για την προσέλκυση μεγάλου αριθμού παιδιών στο Κατηχητικό, αλλά και άλλων ενηλίκων κατοίκων στην εκκλησία. Το Κατηχητικό λειτουργούσε κανονικά κάθε γιορτή και Κυριακή. Μια δυο φορές το χρόνο γινόταν επιθεώρηση από τη Μητρόπολη. Τηρούνταν φύλλα προόδου και μοιράζονταν Συνόψεις, Συνέκδημοι και άλλα θρησκευτικά βιβλία που χρησιμοποιούνταν σαν Αναγνωστικά. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε, ότι τα Κατηχητικά μεταβλήθηκαν πράγματι σε «Κρυφό Σχολειό». Έτσι με τα δεδομένα αυτά, γίνεται φανερό ότι η Εκκλησία στην επαρχία Ρόδου, υπό το πρόσχημα των Κατηχητικών Σχολείων, βρήκε τρόπον εύσχημο, ένα «μονοπάτι», ώστε να επαναρχίσει, έστω και περιορισμένα, η λειτουργία των ελληνικών σχολείων στη Ρόδο, καθώς και σε άλλα νησιά της Δωδεκανήσου.

»Το Πατριαρχείο επιδοκίμασε τη λειτουργία των Κατηχητικών και με απόφαση της Ιεράς Συνόδου, εξέφρασε την ευαρέσκειά του προς τον Μητροπολίτη Τρύφωνος. Και η Πολιτεία μεταπελευθερωτικά αναγνώρισε τους τίτλους σπουδών».

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Ι. ΦΙΝΑΣ

Πρόεδρος Κοινότητος Λίνδου-Ρόδου

(Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος)

+++++

Μύθος ή θρύλος το Κρυφό σχολειό; Φάνης Κακριδής.

Ο Φ. Ι. Κακριδής αναζητεί την ιστορική αλήθεια για το αν οι τουρκικές αρχές επέτρεπαν τη λειτουργία ελληνικών σχολείων στην επικράτεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με αναφορά στις πολύτιμες μαρτυρίες του γάλλου συγγραφέα R. Puaux.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ: 22/02/1998 00:00

Έχοντας ζήσει πολλά χρόνια στην Ηπειρο δυσκολευόμουν πάντα να πιστέψω αυτό που τον τελευταίο καιρό με έμφαση υποστηρίζουν οι Ιστορικοί: ότι το «Κρυφό σχολειό» είναι καθαρός μύθος, με τη σημερινή έννοια της λέξης. Προτιμούσα να το θεωρώ θρύλο, πιστεύοντας ότι πρέπει να κρύβεται κάποια αλήθεια πίσω από τις λαϊκές διηγήσεις που ακούει κανείς συχνά από τους Καλογέρους ή την Εκκλησάρισσα, όταν επισκεφτεί, παράδειγμα, τη Μονή των Φιλανθρωπινών στο Νησί, της λίμνης των Ιωαννίνων κι άλλους πολλούς παρόμοιους τόπους - μια αλήθεια που βέβαια δεν τη φανταζόμουν να ταυτίζεται με το Φεγγαράκι μου λαμπρό, ούτε με Το κρυφό σχολειό του Ν. Γύζη (1886) και το ομώνυμο ποίημα του Ι. Πολέμη (1900). Οτι δεν υπάρχουν ρητές μαρτυρίες, σύγχρονες με τη λειτουργία του Κρυφού σχολειού, το θεωρούσα

πολύ φυσικό: ποιος και γιατί θα κατάγραφε στα χρόνια της δουλείας μια πατριωτική πράξη, που γινόταν άτυπα κι εθελοντικά πίσω από την πλάτη της τουρκικής εξουσίας;

Τελευταία, η αντίθετη άποψη υποστηρίχτηκε με πολλή γνώση και πειστικότητα από τον Αλκη Αγγέλου, στο βιβλίο του Το κρυφό σχολειό: Χρονικό ενός μύθου, Αθήνα (Εστία) 1997· τα επιχειρήματά του με είχαν σχεδόν πείσει, και ήμουν έτοιμος να δεχτώ ότι ο «μύθος» δημιουργήθηκε και διαδόθηκε ακριβώς όπως το περιγράφει, όταν η τύχη το 'φερε να διαβάσω ένα παλιό γαλλικό βιβλίο του R. Ruaux, με τον τίτλο «Δυστυχησμένη Ηπειρος»¹.

Ο συγγραφέας ήταν το 1913 ανταποκριτής της παρισινής εφημερίδας Καιροί, και το 1914 δημοσίεψε τις ανταποκρίσεις του από την απελευθερωμένη Ηπειρο. Στις 11 του Μάη επισκέφεται το Αργυρόκαστρο, και στις 13 καταγράφει τα βιώματα και τις εντυπώσεις του. Μεταφράζουμε:

.. Λίγο αργότερα, την ώρα που έγραφα, ο Μ. Ζωτίδης, που με φιλοξενούσε - ένα αξιαγάπητο ηλικιωμένο γεροντοπαλίκαρα, που είχε κληροδοτήσει, όπως μου διηγήθηκαν, με τη διαθήκη του ολόκληρη την περιουσία του στα ελληνικά σχολεία του Αργυροκάστρου, και που είχε ακόμα φροντίσει το σπίτι του να χτιστεί έτσι, ώστε να μπορεί, αμέσως μετά το θάνατό του, να μετασχηματιστεί σε διδακτήριο - μου ανάγγειλε την επίσκεψη μιας αντιπροσωπείας.

Φόρεσα γρήγορα το φοκόλ μου, γραβάτα και σακάκι, και συνάντησα τους επισκέπτες στο σαλόνι. Ήταν ο δάσκαλος, η δασκάλα, και μερικοί μαθητές. Πρέπει να είχαν διαλέξει τα αγοράκια και τα κοριτσάκια που είχαν τα πιο καινούρια ρούχα. Όταν ρώτησα να μου πουν το επάγγελμα των γονιών τους, πληροφορήθηκα ότι δύο από τα τέσσερα αγόρια είχαν πατέρα ράφτη! Την ώρα που γυρόφερνε, σύμφωνα με το έθιμο, ο δίσκος με τα γλυκά, κουβεντιάζω με τους εκπαιδευτικούς. Η περιγραφή των προσπαθειών τους να συντηρήσουν την ελληνική ιδέα κάτω από τουρκική εξουσία - προσπάθειες που τις περιγράφαν απλά, σαν να ήταν για κάτι τελείως φυσικό - αποκάλυπταν χαρακτηριστικά αξιοθαύμαστα. Θα μπορούσε κανείς να αφιερώσει ένα ωραίο κεφάλαιο στο σώμα των ελλήνων δασκάλων της Ηπείρου που, αντιμετωπίζοντας τόσες αντιξοότητες και ταπεινώσεις, δεν έπαυαν γι' αυτό να προχωρούν το πατριωτικό τους έργο. Κανένα ελληνικό βιβλίο δε γινόταν δεκτό, αν είχε τυπωθεί στην Αθήνα. Επρεπε όλα να έρθουν από την Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική ιστορία ήταν απαγορευμένη. Έτσι έκαναν συμπληρωματικές μυστικές παραδόσεις², όπου χωρίς βιβλίο, χωρίς τετράδιο, ο μικρός Ηπειρώτης μάθαινε να γνωρίζει την πατρίδα μητέρα του, τον εθνικό του ύμνο, τα ποιήματα και τους ήρωές του. Οι μαθητές κρατούσαν στα χέρια τους τη ζωή των δασκάλων τους. Ένας λόγος αστόχαστος ή μια καταγγελία θα ήταν μοιραία. Δε μας συγκινούν αυτά τα διακόσια αγοράκια και τα διακόσια πενήντα κοριτσάκια, που αποδέχονταν τις ώρες της συμπληρωματικής διδασκαλίας - σε ηλικία, όπου τα παιδιά τόσο αγαπούν τα διαλείμματα -, για να μιλήσουν για την Ελλάδα, κι ύστερα γύριζαν σπίτι τους με σφραγισμένα χείλη και με το μυστικό ενθουσιασμό στην καρδιά τους;

Δεν είμαι ειδικός· δεν ξέρω καν αν οι Ιστορικοί μας τις έχουν ήδη εκμεταλλευτεί τις άμεσες και σημαντικές πληροφορίες που δίνουν οι ανταποκρίσεις του Ruaux και οι πολύτιμες φωτογραφίες που ο ίδιος τράβηξε και αναδημοσίεψε στα βιβλία του³ - υποθέτω ναί. Όμως η **συγκεκριμένη μαρτυρία βλέπω να αντιστοιχεί απόλυτα στην ιστορική αλήθεια για το Κρυφό σχολειό**, όπως την φανταζόμουν.

Σίγουρα, οι τουρκικές αρχές επέτρεπαν τη λειτουργία ελληνικών σχολείων στην επικράτεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ναι, και μόνο στα Γιάννινα, από το 1647 ως το 1805 ιδρύθηκαν και λειτούργησαν πέντε τουλάχιστον ονομαστές σχολές! Σημαίνει αυτό ότι οι δάσκαλοί τους είχαν την ελευθερία να διδάξουν ελληνικό πατριωτισμό και μαχόμενη Ορθοδοξία από την έδρα; - ή μήπως θα το θεωρούσαν περιττό; Δεν είναι φυσικό πέρα από τα επίσημα

μαθήματα να γίνονταν και κάποιες περισσότερο ή λιγότερο οργανωμένες, άτυπες και κρυφές, «συμπληρωματικές παραδόσεις», σαν αυτές που ο Ρυαυκ διαπίστωσε ότι γίνονταν στο Αργυροκάστρο στις αρχές του αιώνα; - ή μήπως ο δάσκαλος κι η δασκάλα του Αργυροκάστρου βρήκαν, με την προσωρινή απελευθέρωση του τόπου τους, την ευκαιρία να πουν ψέματα στον ξένο δημοσιογράφο, διεκδικώντας για τον εαυτό τους τις τιμές που ο σχηματισμένος ήδη «μύθος» του Κρυφού σχολείου είχε αποδώσει στους πατριώτες δασκάλους και ιερωμένους της Τουρκοκρατίας; Δεν είναι πιο λογικό να πιστέψουμε ότι οι εκπαιδευτικοί του Αργυροκάστρου θέλησαν τότε, πιστεύοντας πως ο τόπος τους είχε οριστικά απελευθερωθεί, να αποκαλύψουν στο Γάλλο ανταποκριτή τα βάσανα και τους κινδύνους που είχαν περάσει, όσο με τη σειρά τους συνέχιζαν την πατριωτική παράδοση των προκατόχων τους; Δεν ήταν άλλωστε αυτή ακριβώς η «άγραφη» διδακτική παράδοση που κράτησε στους σκοτεινούς αιώνες αναμμένη, απ' άκρη σ' άκρη της υπόδουλης Ελλάδας, τη σπίθα του Ελληνισμού και το κεράκι της Ορθοδοξίας;

Πολύ θα θέλαμε να ακούσουμε τη γνώμη των Ιστορικών.

1. Rene Ryaux, *Malheureuse Epire*, Paris (Librairie Academique) 1914. Τώρα μαθαίνω ότι το βιβλίο έχει μεταφραστεί από τον Αχ. Γ. Λαζάρου, *Δυστυχισμένη Ηπειρος*, Αθήνα (Τροχαλία) χ.χ.

2. *Alors on tenait des classes supplementaires secretes...*

3. Από την Εγκυκλοπαίδεια του Πυρσού μαθαίνω ότι έχει ακόμα δημοσιέψει ανταποκρίσεις με τίτλους: *Εις τα Βαλκάνια*, 1912-13 (1914), *Από Σόφιας εις Τσατάλτζαν* (1914), και *Ο Αγγλικός στρατός επί της Ηπειρωτικής γης* (1916).

Ο κ. Φάνης Ι. Κακριδής είναι ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=96380>

Η διεύθυνση των πιο πάνω άρθρων:

<https://www.imdleo.gr/diaf/2018/kryfo-sxoleio.pdf>

www.imdleo.gr